

управління та місцеве самоврядування: збірник наукових праць. [online] 2 (5). Доступно: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_02\(5\)/10tspnud.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_02(5)/10tspnud.pdf) [Дата звернення 24 Вересень 2018].

References

1. Andrijash, VI., 2013. 'Derzhavna etnopolityka Ukrainy v umovah globalizatsii' (State ethnopolitics of Ukraine in the context of globalization), Mykolai'v: *ChDU im. Petra Mogilya*, 328 s.
2. Verhovna Rada Ukrainy, 1997. 'Zakon Ukrainy 776/97–VR «Pro Uprovnozazhenogo Verhovnoi' Rady Ukrainy z prav ljudyny» (Law of Ukraine 776/97–VR «On the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights»)'. [online] (Ostannje onovlennja 08 Serpen' 2017) Dostupno: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80> [Data zvernennja 24 Veresen' 2018].
3. Verhovna Rada Ukrainy, 2014. 'Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy 164–2014–p «Pro Urjadovogo uprovnozazhenogo z pytan' etnonacional'noi' polityky» (Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine 164–2014–p «On the Governmental Commissioner for Ethnonational Policy»)'. [online] (Ostannje onovlennja 04 Cherven' 2014) Dostupno: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164–2014-%D0%BF> [Data zvernennja 24 Veresen' 2018].
4. Verhovna Rada Ukrainy, 2015. 'Postanova Verhovnoi' Rady Ukrainy 22–VIII «Pro perelik, kil'kisnyj sklad i predmety vidannja komitetiv Verhovnoi' Rady Ukrainy vos' mogo sklykannja» (Resolution of the Ukrainian Parliament 22–VIII «On the list, quantitative composition and subjects of the competence of the committees of the Ukrainian Parliament the eighth convocation»)'. [online] (Ostannje onovlennja 04 Ljutij 2015) Dostupno: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/22–viii> [Data zvernennja 24 Veresen' 2018].
5. Gorbatenko, VP., Shemshuchenko, JuS., Kresina, IO. ta Stojko, OM., 2015. 'Etnopolitychna bezpeka Ukrainy: polityko-pravovi mehanizmy protydii' etnopolitychnij dezintegracij' derzhavy: naukova zapyska (Ethnopolitical security of Ukraine: political and legal mechanisms for combating ethnopolitical disintegration of the state: scientific note)', Kyi'v: *Instytut derzhavy i prava im. V. M. Korec'kogo NAN Ukrainy*, 80 s.
6. Kotygorenko, V., 2004. 'Stanovlennja derzhavnogo etnopolitychnogo menedzhmentu v Ukraini' (Formation of the state ethnopolitical management in Ukraine)', *Politychnyj menedzhment*, 6, s.48–63.
7. Kuc, JuO., 2002. 'Etnopolitychni derzhavotvorchi procesy v Ukraini: upravlins'kyj aspekt (Ethnopolitical state-building processes in Ukraine: administrative aspect)', Harkiv: *HarRIU ADU «Magistr»*, 204 s.
8. Majboroda, O., 1995. 'Etnonacional'na polityka i perspektyvy etnosocial'nogo rozvytku v Ukraini' (Ethnonational policy and perspectives of ethno-social development in Ukraine)', *Suchasnist'*, 12, s.73–79.
9. Ministerstvo kul'tury Ukrainy, 2017. 'Polozhennja pro Ekspertnu radu Ministerstva kul'tury Ukrainy z pytan' etnopolityky (Regulation on the Expert council of the Ministry of culture of Ukraine on the issues of ethnopolitics)'. [online] (Ostannje onovlennja 01 Ljutij 2017) Dostupno: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245272967&cat_id=245272928 [Data zvernennja 24 Veresen' 2018].
10. Pidberezhnyk, NP., 2017. 'Instytucijne zabezpechennja publicnogo upravlinnja etnopolitychnymy vidnosynamy na regional'nomu rivni v Ukraini' (Institutional provision of public governance of ethnopolitical relations at the regional level in Ukraine)', *Teorija ta praktyka derzhavnogo upravlinnja: zbirnyk naukovykh prac'*. [online] 4 (59). Dostupno: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2017-4/doc/2/05.pdf> [Data zvernennja 24 Veresen' 2018].
11. Tymofejev, S., 2010. 'Upravlinnja u sferi etnonacional'nykh vidnosyn za chasiv nezalezhnosti Ukrainy' (Management of ethnonational relations in the period of Ukrainian independence)', *Derzhavne upravlinnja ta misceve samovrjaduvannja: zbirnyk naukovykh prac'*. [online] 2 (5). Dostupno: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_02\(5\)/10tspnud.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_02(5)/10tspnud.pdf) [Data zvernennja 24 Veresen' 2018].

Cherveniak K. T., master in Political science, postgraduate student of the Political science and Public Administration department in Uzhhorod National University (Ukraine, Uzhhorod), krystyna.cherveniak@uzhnu.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0002-0501-6779>

Institutional provision of the state ethnonational policy in Ukraine

The goal of the article is to conduct a comprehensive analysis of the development of the system of political institutions that ensure the implementation of the state

ethnonational policy in Ukraine. The research is based on the review of Ukrainian scientists' works on this issue and the relevant legislative acts of our state.

It was established that the political institutions at the level of national authorities in this sphere had undergone a lot of changes, which had not always led to improvement. At the present stage, the main disadvantage of their development is the absence of an individual national authority of state executive power for ethnonational policy.

Keywords: political institute, institutional provision, state ethnonational policy, national authority, system of government authorities.

* * *

УДК 3.316.4

Балута Т. П., кандидат політичних наук, старший викладач кафедри філософії, історії та політології, Одеський національний економічний університет (Україна, Одеса), tbaluta@ukr.net

Розвиток освіти як соціального інституту

Мета роботи: розглянути освіту як соціальний інститут, що виконує цивілізаційну (економічну, соціальну, гуманітарну і культурну) роль в суспільстві, як процес засвоєння накопиченого людством наукового знання, придбання певних навичок і вмінь для подальшого виконання соціально значущих функцій. На основі аналізу сучасних трансформацій показується діалектичний зв'язок освіти і соціалізації: освіта, яка бере участь в соціальній інтеграції, забезпечує становлення соціально значущої особистості, а соціалізація, інтегрована в загальний процес навчання, виховання і розвитку особистості, стає невід'ємною складовою освіти.

У сучасному світі освіта – складне і багатогранне суспільне явище, сфера передачі, освоєння і переробки знань і соціального досвіду. Освіта інтегрує різні види і зміст навчальної та виховної діяльності в єдину соціальну систему, орієнтує їх на соціальне замовлення і потреби суспільства. Розвиток самого суспільства, стан його культури і духовності, теми економічного, науково-технічного, соціального прогресу залежать від якості і рівня освіти.

Сучасний стан українського суспільства обумовлено процесом входження в світове цивілізоване співтовариство. Даний процес зачіпає і такий соціальний інститут, як освіта. Йдеться, перш за все, про те, що в сучасному світі зросла роль освіти, яка стало одним з вирішальних, визначальних чинників ефективного розвитку суспільства.

Ключові слова: освіта, суспільство, держава, національні особливості, інтеграція, глобалізація.

Щодо поточного стану та динаміки якості української освіти в цілому і вищої освіти зокрема, існує чимало різних, нерідко суперечливих оцінок. Ці дані часто використовуються у політичній боротьбі для критики або підтримки поточної влади. Так, в останні роки з посиланнями на різні зарубіжні інституції було оприлюднено низку рейтингових оцінок якості української вищої освіти у порівнянні з іншими країнами, згідно з якими Україна посідала місця від 70-го до 25-го в один і той самий період. Безперечно, методики оцінювання окремих країн і їх ранжування у різних дослідженнях можуть бути різними, однак такі великі відмінності у кінцевих результатах не можуть не викликати сумнівів.

Актуальність, соціальна значущість проблеми аналізу вищої освіти детально розглянута в працях О. Тоффлера, Д. Белла, Т. Стоуньєра, А. Тирена. Ціла низка наукових розробок присвячена аналізу процесу реформування вищої освіти в Україні: З. М. Згуровський, Г. А. Лукичев, В. С. Журавський, тощо. Найбільший вплив зробили праці видатних науковців та практиків, таких як М. Ф. Степко, В. Д. Болубаш, В. В. Шинкарук, І. І. Грубінко, В. Г. Кремень, Н. Д. Левитов, Р. Х. Шакуров та інші.

Аналіз останніх джерел та публікацій свідчить про те, що на сьогодні висвітлення питань вищої освіти

у європейському освітньому просторі залишається актуальним. Україна робить впевнені кроки на шляху забезпечення належного місця у світовій освітній спільноті, але все одно залишаються невіршеними багато проблем.

Одна з найбільш значущих відмінностей поточного стану системи освіти України полягає у значно нижчих, ніж у розвинутих країнах, абсолютних показниках фінансування. Якщо у відносному вимірі (частка витрат на освіту у ВВП) зведений освітній бюджет України є за світовими стандартами високим, становлячи 6–8% ВВП, то абсолютні обсяги ВВП України є значно нижчими, ніж відповідні показники європейських країн зі співмірною кількістю населення. Наприклад, від Польщі – менші приблизно у два рази, від Іспанії, яка має практично однакову з Україною кількість населення, – у чотири рази. При цьому понад 90% державних інвестицій в галузь освіти в Україні спрямовується на утримання – заробітну плату, сплату комунальних послуг, харчування та ін. [2].

Тобто переважна частина коштів, що витрачаються на систему освіти, йде на підтримання поточного стану, а не на розвиток.

В освітніх бюджетах і України, і держав ОЕСР переважають державні інвестиції. В країнах Організації економічного співробітництва і розвитку у 2016 році 83% усіх коштів на освіту в цілому надходили із загальнодержавних та місцевих бюджетів. У сфері ж вищої освіти приватні витрати були суттєво вищими, однак і тут вони значно поступалися за обсягами державним і становили в середньому 31% [3, с. 2–14–18, 94, 134].

Варто зауважити, що приватні інвестиції в систему вищої освіти у розвинутих країнах не обмежуються безпосередньою платою за навчання. Суттєві надходження ВНЗ отримують у вигляді різноманітних пожертв від благодійників та як оплату за здійснювані для приватних компаній наукові дослідження і прикладні розробки.

Саме в економічній царині відзначається одна з визначальних тенденцій розвитку глобальної системи освіти, яка полягає у постійному швидкому зростанні освітніх бюджетів упродовж останніх 15 років. Загальний обсяг світового ринку освітніх послуг у 2018 році становив понад 4,4 трлн. доларів (що майже втричі більше сукупного військового бюджету усіх країн світу), тоді як 2000–го – 2,3 трлн. доларів. За прогнозами фахівців, які передбачають збереження і навіть підвищення високих поточних темпів зростання світового освітнього ринку, 2019–го року його обсяг перевищуватиме 6,3 трлн. доларів, при цьому найбільші обсяги зростання фінансування припадуть на вищу освіту та державну і корпоративну освіту протягом життя [4].

Однак, на зростання інвестицій в освітню сферу безпосереднім чином не вплинула світова фінансово-економічна криза. Почасти це пояснюється обраною урядами переважної частини розвинутих країн стратегією щодо додаткового фінансування своїх економік і стимулювання таким чином споживчого попиту, а почасті – прагненням громадян забезпечити своїх дітей з допомогою вищої освіти кращими шансами на отримання гідної роботи. У тих країнах і тих сегментах освіти, де державне фінансування все ж скорочується, воно компенсується за рахунок приватного інвестування, в тому числі плати за навчання. Громадяни розвинутих країн, незважаючи на окремі протести, в цілому поки що

погоджуються сплачувати більше за отримання вищої освіти. Також серед причин високих темпів зростання глобальної системи освіти фахівці називають збільшення кількості дорослих, що отримують додаткову освіту у тій чи іншій формі, та стрімке впровадження інформаційних технологій у навчальний процес (дистанційні курси, електронні підручники, навчальні програми, системи електронного управління навчанням тощо).

Система вищої освіти безпосередньо пов'язана з розбудовою незалежної держави, національною й економічною безпекою, економічними і політичними перетвореннями та майбутнім нації. Сфера освіти найбільш повно задовольняє інтереси, потреби, запити особистості, здійснює її підготовку до життя у соціумі, сприяє формуванню у молодій людини почуття громадянського обов'язку, здатності до розуміння й прийняття суспільних перетворень, активної життєвої позиції у різних сферах суспільного життя.

Якість вищої освіти розглядається насамперед як відповідність реальних освітніх потреб усіх суб'єктів освітньої діяльності (студента, регіональної освітньої системи, держави) результату який отримується внаслідок їх взаємодії. Відповідно, основними показниками якості освіти є задоволення студентів і випускників рівнем набутої освіти. Якісний рівень освіти дасть змогу випускникам ВНЗ краще реалізувати себе на ринку праці.

За даними Організації економічного співробітництва і розвитку, вища освіта в країнах Європи підвищує рівень доходів дипломованих фахівців не менш ніж у півтора–два рази. Відсутність такої кореляції в Україні накладає відбиток на мотивацію студентів при здобутті вищої освіти. Диплом, на жаль, розглядається лише як формальне підтвердження рівня освіти, а не як свідчення справжньої професійної кваліфікації.

За даними дослідження Фонду «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва, 70,5% респондентів оцінюють якість вищої освіти в Україні як низьку та середню. Результати соціологічного опитування, проведеного Інститутом економіки та прогнозування НАН України, свідчать: понад 70% майбутніх фахівців в університетах опановують певну сукупність знань, можуть їх шаблонно застосовувати, але не здатні вирішувати нестандартні завдання; 20% випускників українських ВНЗ дуже погано орієнтуються в обраних професіях через небажання вчитися; і лише 10% випускників досконало володіють методом самонавчання і самовдосконалення [5].

Ці факти свідчать про серйозну проблему в Україні. Зниження якості навчання може призвести до невизнання європейською спільнотою дипломів наших університетів, відповідно відбудеться зниження мобільності студентів та випускників ВНЗ України на європейському просторі.

Гальмують розвиток якості освіти і недостатня сформованість ринку освітніх послуг; брак механізмів орієнтації на потреби суспільства; недостатність науково-інформаційного і кадрового забезпечення вищої професійної освіти та її інноваційної бази.

На сьогодні в Україні відсутня єдина система індикаторів якості освіти. Це гальмує процеси пошуку і становлення механізмів підвищення якості освіти та стає реальною перешкодою на шляху інтеграції України у європейську систему освіти.

Проблеми сучасної системи вищої освіти в Україні в більшості випадків спричинені економічним дисбалансом у державі, постійними політичними кризами, неспроможністю органів публічної влади вчасно приймати ефективні управлінські рішення, реагувати на зміни у суспільстві, щоб адаптувати систему вищої освіти до сучасних вимог.

Освіта як складова соціально-економічного розвитку покликана перетворитись у привабливу і відкриту для інвестицій сферу. Одночасно потребує постійного вдосконалення ланка освіти, що передбачає наближення підготовки кадрів до потреб економіки. Адже нині, як свідчать матеріали соціологічних досліджень, майже третина із тих, хто має вищу освіту, виконує роботу, яка не відповідає профілю їхньої освіти.

В умовах недостатнього фінансового забезпечення важливим також є розробка ефективного фінансово-економічного механізму ресурсного забезпечення освітньої діяльності на всіх рівнях освіти, зосередження ресурсів на найбільш пріоритетних напрямках розвитку освіти. Інвестиційна привабливість у значній мірі залежить від економічної самостійності освітніх закладів, зниження інвестиційних ризиків вкладень в освітню сферу, забезпечення прозорості процесів фінансово-господарського управління.

У контексті змін щодо вищої освіти України значний інтерес становлять висновки європейських експертів щодо реформування вищої освіти в Україні. Щодо освітнього права в Україні, то експертна група європейських експертів дійшла до висновку, що існує певна непослідовність між законодавством у сфері освіти та трудовим законодавством, що обмежує ефективність його виконання. Недостатня узгодженість між класифікаціями освітньої й професійної кваліфікації, з одного боку, та класифікаційною структурою переліку професій, з іншого, негативно позначається на працевлаштуванні випускників вищих навчальних закладів, зокрема із ступенем «бакалавра». Модернізація вищої освіти, яка здійснюється в Україні з метою пристосування до Болонських принципів, не буде ефективною для української економіки, якщо залишиться існуючий рівень централізованого контролю над визначенням того, який освітньо-кваліфікаційний рівень є обов'язковим, для якої посади.

Позитивну оцінку європейських експертів отримали організаційні зміни, спрямовані на розвиток наукових досліджень в Україні в контексті завдань Лісабонської стратегії щодо створення європейського простору науково-дослідницької діяльності. Також висока оцінка була дана розвитку наукових досліджень в Україні. Разом з тим, було зазначено, що наука потерпає на національному рівні від недостатнього фінансування, фрагментації заходів та розпорошеності з точки зору ресурсів – людських та фінансових. Для подолання такої ситуації необхідно заохочувати співпрацю між науково-дослідними установами Національної академії наук України та університетами, які мають ґрунтовну наукову базу.

Невдоволення студентів українських вишів здебільшого стосуються занадто високої теоретичної спрямованості навчальних курсів, недостатніх можливостей щодо розвитку практичних навичок, обмеженої можливості вибору навчальних дисциплін, застарілих дидактичних методів навчання, недостатньої матеріально-ресурсної бази навчального процесу, а

також відсутності фінансової підтримки для програм навчання за кордоном.

На думку європейських експертів, сектор вищої освіти в Україні потребує капіталовкладення для покращення умов навчання та дослідницької діяльності, оновлення навчальних корпусів та гуртожитків, майстерень, корпусів для практичних занять та лабораторій, засобів навчання, обладнання та інструментів.

Таким чином, одним із ключових завдань модернізації вищої освіти є забезпечення її якості, побудова ефективної освітньої системи вищих навчальних закладів з дієвою економікою та управлінням, яка відповідала б як запитам сучасного життя, потребам розвитку країни, суспільства, держави, так і потребам та інтересам особистості. При цьому потрібно чітко враховувати ще одне фундаментальне завдання модернізації, яке продиктоване входженням вищої освіти у принципово нову стадію свого розвитку – впровадження ефективної економічної політики у галузі освіти. На сучасному етапі розвитку суспільства вища освіта, стає не лише найважливішою соціальною сферою, але й у прямому значенні найважливішою економічною галуззю. Вона відіграє все більш важливу роль у нагромадженні та розвитку людського капіталу. Тому перспективи зростання добробуту нашої країни пов'язані із збільшенням значущості української освіти.

Освітні реформи освіти повинні не лише декларуватися, а й реалізуватися як загальнонаціональне завдання, масштабна програма всієї країни, що проводиться при ефективному співробітництві всього суспільства і держави. Тільки у такому випадку можна досягти нової якості освіти, що відповідає сучасним запитам кожного громадянина, суспільства і держави.

Отже, за рахунок розроблення стратегічної Державної програми відновлення професійного потенціалу України, а також реалізації програми перспективного і поточного прогнозування потреб виробництва у фахівцях з вищою освітою та програми інформування населення щодо прогнозних потреб на ринку праці можна подолати існуючі протиріччя. Лише завдяки консолідації зусиль державної влади та громадянського суспільства, провадженню ефективної економічної політики в галузі освіти, формуванню державно-громадської системи управління освітою можна здійснити реальні й ефективні реформи та модернізувати систему вітчизняної освіти.

Список використаних джерел

1. 'Education at a Glance 2012. OECD indicators', 2012, Paris: *OECD Publishing*, p.360.
2. 'Research & Branding Group', <http://rb.com.ua/ukr/marketing/tendency/8324/>
3. 'Education at a Glance 2011. OECD indicators', 2011, Paris: *OECD Publishing*, p.232.
4. 'Strauss. Global education market reaches \$4.4 trillion – and is growing', *The Washington Post*, February 9, 2013. Mode of access: <http://www.washingtonpost.com/blogs/answer-sheet/wp/2013/02/09/global-education-market-reaches-4-4-trillion-and-is-growing/>
5. Natsionalnojeekonomiki/4_sokal.htm: <http://www.confcontact.com/2017-modernizatsiya>

Baluta T. P., PhD in political sciences, senior lecturer of the department of philosophy, history and political science, Odessa National Economic University (Ukraine, Odessa), tbaluta@ukr.net

Development of education as a social institution

Purpose: to consider education as a social institution that performs civilization (economic, social, humanitarian and cultural) role in society, as a process of

assimilation of scientific knowledge accumulated by mankind, acquisition of certain skills and abilities for the further performance of socially meaningful functions. On the basis of the analysis of modern transformations, a dialectical link between education and socialization is shown: education that takes part in social integration ensures the formation of a socially important person, and socialization, integrated into the overall process of education, education and development of the individual, becomes an integral part of education.

In the modern world, education is a complex and multifaceted social phenomenon, the sphere of transmission, mastering and processing of knowledge and social experience. Education integrates different types and contents of educational and educational activities into a single social system, orienting them to the social order and the needs of society. The development of society itself, the state of its culture and spirituality, the pace of economic, scientific and technological, social progress depend on the quality and level of education.

The current state of Ukrainian society is due to the process of joining the world civilized community. This process also affects a social institution such as education. In the modern world, the role of education has grown, which has become one of the decisive, determining factors for the effective development of society.

Keywords: education, society, state, national features, integration, globalization.

УДК 141.824/827:329.15:321.64

Шипунов Г. В.,

кандидат політичних наук, доцент кафедри теорії та історії політичної науки, Львівський національний університет ім. Івана Франка (Україна, Львів), gennadij.shipunov@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2961-3516>

ІДЕЙНО-ІНСТИТУЦІЙНА ЕВОЛЮЦІЯ КППС В КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ СРСР

Виокремлено та досліджено основні етапи трансформації політичного режиму СРСР у 1953–1991 роках. Обґрунтовано, що цей процес визначив головні траєкторії ідеологічного та організаційного розвитку КППС: лібералізація політичного режиму СРСР за М. Хрущова зумовила обмеження одноосібної влади керівника партії та посилення впливу партапарату, що детермінувало формування внутрішньопартійного режиму авторитарно-бюрократичного централізму. Його остаточна консолідація відбулась у період правління Л. Брежнєва у формі встановлення влади партійної номенклатури. Лібералізація та демократизація політичного режиму в СРСР за М. Горбачова призвела до максимального за весь час існування КППС розширення внутрішньопартійної демократії, падіння влади партноменклатури та утвердження внутрішньопартійного режиму демократичного централізму.

Ключові слова: політичний режим, лібералізація, демократизація, комуністична партія, ідеологія, марксизм-ленінізм, партійна організація.

Ідеологічний та організаційний розвиток лівих політичних партій у ХХІ столітті значною мірою заданий попереднім досвідом їхньої ідейно-інституційної еволюції. Саме тому, на нашу думку, повноцінне з наукової точки зору дослідження актуального стану розвитку лівих партій, зокрема й комуністичних, потребує неодмінного врахування такого досвіду.

Спираючись на цю методологічну установку, зауважимо, що Й. Сталін, перетворивши концепцію «соціалізму в одній країні» на власну ідеологічну платформу, використав її як інструмент для політичного знищення своїх опонентів (Л. Троцького, Г. Зінов'єва, Л. Каменєва та М. Бухаріна) у внутрішньопартійній боротьбі за владу, яка загострилась у Російській комуністичній партії (більшовиків) (РКП (б), з 1925 року – Всесоюзна комуністична партія (більшовиків), з 1952 року – Комуністична партія Радянського Союзу) після смерті В. Леніна у січні 1924 року. Здобувши повну перемогу в цій боротьбі наприкінці 1920 років, він перейшов до побудови одноосібного тоталітарного режиму в партії, а згодом й у цілій державі. Зміни у такому напрямі ідейно-інституційного розвитку КППС

стали можливими лише після смерті Й. Сталіна у березні 1953 року та були детерміновані загальною логікою трансформації політичного режиму СРСР. Як слушно зазначає Р. Пайпс, сягнувши найвищої точки диктату одного, процес централізації не міг мати подальшого розвитку і у результаті смерть Сталіна призвела до повільного розпаду партії та її влади в країні [8, с. 520].

На нашу думку, можна виокремити такі етапи трансформації політичного режиму СРСР, які в тому чи іншому ступені визначили ідеологічний та інституційний розвиток КППС у 1953–1991 роках. По-перше, вихідним пунктом тут став ХХ з'їзд КППС (лютий 1956 року) під час якого М. Хрущов (7 вересня 1953 року на пленумі Центрального Комітету (ЦК) партії його було обрано Першим секретарем ЦК КППС) виступив із докладом «Про культ особи та його наслідки». У ньому він звинуватив Й. Сталіна в масовому терорі, створенні культу власної особи, узурпації та зловживанні владою в партії й державі. «Культ особи Сталіна... перетворився на певному етапі у джерело цілої низки надзвичайно великих та вельми тяжких спотворень партійних принципів, партійної демократії, революційної законності... Ті негативні риси Сталіна, які за Леніна проступали лише у зародковому вигляді, розвинулись в останні роки у тяжкі зловживання владою зі сторони Сталіна, що нанесло незліченну шкоду нашій партії... Той, хто чинив опір цьому або намагався довести свою точку зору, свою правоту, той був приречений на виключення з керівного колективу з наступним моральним і фізичним знищенням», – наголошував М. Хрущов [11].

Цей доклад зафіксував початок процесу десталінізації (лібералізації) тоталітарного режиму в СРСР і всередині КППС. Одним із важливих наслідків зазначеного процесу став, зокрема, поступовий перехід держав Центральної та Східної Європи на «новий», «національний» шлях до соціалізму, який мав базуватись на врахуванні національно-історичних особливостей кожної держави. Національний (польський, угорський, чехословацький тощо) шлях до соціалізму¹ означав можливість спокійного, мирного переходу до соціалізму (без революції та диктатури пролетаріату), наявність змішаної економіки, присутність елементів справжнього демократизму в політичному житті, а також нормалізацію відносин між державою та церквою.

Знаковою подією у межах цього етапу стало також ухвалення нової, третьої програми КППС на ХХІІ з'їзді партії (жовтень 1961 року). У виступі на з'їзді М. Хрущов обґрунтував необхідність ухвалення нової програми тим, що у ній мав бути зафіксований факт «повної та остаточної» перемоги соціалізму в СРСР та, як наслідок, його перехід на наступний етап історичного розвитку – побудови комунізму [12, с. 151, 161–162]. Тож нова програма була означена як «програма побудови комуністичного суспільства». Крім тези про перемогу соціалізму та перехід до побудови комунізму, програма визначала основні риси комунізму і проголошувала, що у 1980 році в Радянському Союзі буде «в основному

¹ Ідеологічне положення про багатоманітність за нових історичних умов форм переходу держав до соціалізму, здійснити який можливо не шляхом громадянських війн і революцій, а засобом мирних політичних та економічних перетворень, було присутнє у виступах на ХХ з'їзді КППС та закріплено в його офіційних рішеннях.